

Ställningskrig: reflektioner kring debatten 2001

Mats Benner

Ett forskningspolitiskt mellanår. Så skulle man kunna karakterisera år 2001. Efter de centrala förändringarna i forskningsfinansieringen som togs under 2000, och efter den forskningspolitiska propositionen med dess klarlägganden om regeringens allmänna forskningspolitiska överväganden, var fjolårets forskningspolitik mest inriktad mot politikens konkreta genomförande. 2001 har varit det år då forskningspolitikens egentliga innehåll kommit att granskas, framför allt av forskarna själva.

Efter valet 1998 förändrades förutsättningarna för forskningspolitiken tämligen radikalt. Med de förbättrade statsfinanserna, skiftet på stadsrådsposten, och med det förändrade parlamentariska underlaget, tycktes läget öppet för en radikal omläggning av politiken: mer pengar, särskilt till de forskarstyrda finansiärerna, mer dialog med forskarsamhället om politikens inriktning och prioriteringar, och en minskad betoning på forskningens regionala välsignelser och mer förståelse för universitetens arbetsvillkor.

Det började också bra, och många forskare uttryckte sin tacksamhet över skiftet inom forskningsstyrningen. Efterhand har denna diskursiva omladdning tappat kraft, och utbildnings- och forskningsminister Östros kämpar idag med en alltmer motsträvig forskarkår, som inte låter sig blidkas av miljoner utan vill ha miljarder.

Östros själv lyfter gärna fram politikens kvantitativa förskjutningar och förändringar. Kronor och ören är hans främsta medel i debatten. Två exempel: ”Under de kommande åren satsas sammanlagt 214 miljoner kronor på sexton forskarskolor inom flera olika ämnesområden”, ”Regeringen har därför, utöver tidigare beslutade resurstillskott, nu beslutat att avsätta ytterligare 30 miljoner kronor för studiefinansiering inom forskarutbildningen vid sju universitet.”, stod det till exempel att läsa i en debattartikel i Dagens Nyheter den 18:e juli om forskarutbildningen i humaniora och samhällsvetenskap.

Man kan dela in den forskningspolitiska utvecklingen under Östros tid i tre faser. Den första var huvudsakligen retorisk och diskursiv (första året efter valet 1998): grundforskningen står åter i centrum, var huvudbudskapet. Nästa steg var att gå från ord till handling. Detta manifesterades dels i Vetenskapsrådet, dels i specificerade resurstillskott till vissa verksamheter. Denna del av politiken kombinerades med en kvantitativt orienterad argumentationslinje. Här har miljoner och i någon utsträckning procentuella beräkningar dominerat. Se här vad vi gör för er, är grundhållningen. När denna linje fortfarande inte tycks räcka för att övertyga forskarsamhället och för att förhindra de kritiska debattinläggen har forskningspolitiken nu trätt in en tredje fas: förberedelserna för framtiden och den folkliga mobiliseringen bakom forskningen. Sedan sommaren 2001 har en ny linje trängt in i regeringens argumentation: sluta gnälla. Signifikant är ett debattinlägg, återigen i Dagens Nyheter:

”De svenska skattebetalarna avsätter internationellt sett stora resurser till forskning och de kommande åren avsätts än mer. Mot den bakgrunden tror jag att det är oklokt att möta nya satsningar med eländesbeskrivningar. För hur skall vi då motivera att medborgarnas pengar används till ytterligare satsningar? (DN 5/10)”

Detta frågar sig minister Östros, som svaret på en kritik som återkommit flera gånger under året. Beskriv inte, har Östros framhållit i ett antal likartade debattartiklar ([bland annat bl.a.](#) i SvD 17/12), en av världens mest framstående forskningsnationer i eländestermer. Istället bör forskarna framhålla den svenska forskningens kvaliteter, och därmed, indirekt, sannolikt också forskningspolitikens förträfflighet. Östros framhåller också, mer än tidigare, att hans politiska överväganden påverkats av närkontakt med forskarnas vardag. Bristande verklighetskontakt är annars en vanlig kritik mot ministern.

Symptomatisk därvidlag är Örjan Wränge och Lars Wieslanders artikel i Svenska Dagbladet. Författarna är mycket tydliga i sin argumentation. Till ministern riktar de följande vädjan: ”Vi forskare känner inte igen din positiva bild av det statliga forskningsstödet till grundforskning. Sluta dribbla med ekonomiska siffror från ett fågelperspektiv och ta reda på hur det förhåller sig med stödet till forskargrupperna. (SvD 4/4)”

Ett annat centralt tema i Wränge och Wieslanders artikel är att satsningarna på forskning i Sverige minskar, i en situation när flertalet andra länder istället ökar forskningsstödet radikalt.

Särskilt markant var skillnaden mellan Sverige och USA. Anslag från National Institutes of Health låg i genomsnitt tio gånger högre än vad exempelvis Medicinska Forskningsrådet kunde åstadkomma. Temat togs upp av Dagens Nyheters vetenskapsintresserade chefredaktör Hans Bergström, som också kunde hänvisa till en EU-undersökning om forskningsbudgetarnas utveckling i Europa, där Sverige utmärkte sig alldeles särskilt för sina kraftfulla neddragningar av den offentligt finansierade forskningen (DN 24/8). .

Ett senare exempel på denna kritik är en debattartikel av biokemisten Bengt Mannervik (SvD 22/11). Mannervik porträtterar ett allt annat än välmående svenskt forskningssystem. I centrum för Mannerviks inlägg står förvaltningen av arvet efter svensk naturvetenskaps stora, i Mannerviks fall företrädaren, biokemisten och Nobelpristagaren Arne Tiselius. Dagens naturvetare med orientering mot grundforskning har svårt att hålla verksamheten igång enbart med finansiering av fakulteterna och Vetenskapsrådet. Mannervik underkänner därmed Östros kvantitativa ovanifrån-perspektiv på forskningens läge. ”Flertalet forskare torde dock vara eniga om att deras disponibla medel för grundforskning – anvisade av staten – påtagligt har minskat under de senaste 10-15 åren”. Andelen samlade medel kanske inte har minskat, men de måste nu sökas från en mycket stor samling av olikartade finansiärer. Forskningsrådsmedlen räcker idag inte långt, när 600.000-800.000 kronor per år är ett toppanslag. Med ökade uttag för lokalkostnader, administration med mera urholkas också forskningsanslagens värde. Sannolikt, menar Mannervik, har det också skett en förskjutning av forskningens inriktning som en följd av denna ökade ekonomiska osäkerhet: ”Många har också riktat sitt intresse från egentlig grundforskning mot tillämpade projekt som lättare kan finansieras.”

Också mot denna kritik har Östros ett svar. ”Inte minst har jag stora förhoppningar om att Vetenskapsrådet med en 30-procentig ökning av resurserna kommer att bidra till en kvalitetsförstärkning”, kommenterade han en kritisk artikel av Kåre Bremer, huvudsekreterare inom ämnesrådet för naturvetenskap och teknik (DN 3/10). Bremer hade i sin artikel som belysande exempel lyft fram de särskilt snåla resurserna som fanns inom området medicinsk teknik, där bara var tionde ansökan kunde beviljas medel. Ställningskriget gällde med andra ord Vetenskapsrådets förmåga att understödja de starka vetenskapliga områdenas tillväxt. Här var alltså Östros av en annan uppfattning. I ett tal på Vetenskapsrådet i augusti 2001 sa han så här:

”Jag har ju tillsammans med många av er arbetat de senaste åren för att se till att lyfta upp den klassiska värderingen av forskningen. Att klart och tydligt säga att den långsiktiga forskningen, den grundläggande forskningen, den forskning som styrs av forskarens egen drivkraft är alldeles grundläggande central. Det är viktigt att det sägs och det är viktigt att det argumenteras för det.” (<http://www.regeringen.se>)

Vetenskapsrådet framhölls av ministern i samma tal som ”juvelen i kronan”, det viktigaste uttrycket för det politiska systemets tillit till forskarsamhällets självförvaltning och för grundforskningens betydelse. Ledande företrädare för de forskarstyrda finansiärerna betvivlar dock rådets möjligheter att på ett adekvat sätt stödja grundläggande forskning utan kraftfulla resursförstärkningar. Detta visas av Bremers inlägg, och lyftes också fram i en artikel om finansieringen av medicinsk forskning av före huvudsekreteraren i Medicinska Forskningsrådet, Olle Stendahl tillsammans med professorerna Ove Lundgren och Gunnar C. Hansson (DN 9/9). Återigen kom jämförelsen med förhållandena i USA – vår tids vetenskapliga och teknologiska normgivare – upp, och medicinområdets tilldelning inom Vetenskapsrådet karakteriserades som ”patetisk” i jämförelse med amerikanska förhållanden. Medan USA har fördubblat satsningarna på biomedicinsk forskning sedan 1994 har anslagen till MFR minskat med 10%. ”Vi är”, skriver författarna, ”redan omsprungna av amerikanerna och vi kommer snart att bli varvade”. Tråden togs upp av Dagens Nyheters chefredaktör Hans Bergström i en ledarartikel dagen efter Stendahls med flera artiklar (DN 10/9). Svensk biomedicin saknar en stark finansiell garant. Jämfört med biomedicinens draglok i världen, USA, men också en del europeiska länder som Schweiz och Finland, halkar Sverige efter, menade Bergström. Detta är alldeles särskilt allvarligt eftersom biomedicinen utvecklas så oerhört snabbt i efterföljden av kartläggningen av arvsmassan. Missar man tåget genom statsfinansiell snålhet, kommer livskraftig forskning och företagande att lämna landet, alternativt dö ut.

Vetenskapsrådet har med andra ord inte alls kommit att bli en ”juvel i kronan”, ett bålverk för grundforskningen. Istället är Vetenskapsrådet en svag kraft, utan förmåga till värn och stöd för den forskarinitierade verksamheten, hänvisad till att fördela krympande anslag som inte kan täcka kostnaderna för högkvalitativ forskning. Implicit i argumentationen finns också en kritik mot förskjutningen i forskningsfinansieringen: forskningsrådets centrala roll har gradvis ersatts av stiftelser och EU, som närmast per definition måste utgå från områden som

kan betraktas som strategiska. Detta gör att forskare och forskningsområden som ligger rätt i förhållande till strategiskt tänkande finansiärers prioriteringar, kommer att bada i pengar, medan andra, som bedriver högkvalificerad forskning men inom områden som inte utpekats som strategiska, får klara sig på småpengar. Det är detta, tycks debattörerna mena, som döljer sig bakom de snygga aggregerade siffrorna: en förskjutning mot trendkänsliga områden som befolkas av skickliga forskningsstrateger, medan den kvalificerade grundforskningen saknar en finansiell garant. Här står olika påståenden mot varandra, vilket parentetiskt sagt talar för en fördjupad forskningspolitisk analys för att förstå villkoren för dagens forskare. Debatten lär inte nå längre än vad den gjort idag; vad som återstår är en kvalificerad analys av forskningsfinansieringens praktiska utfall på forskarnivå. Här finns parentetiskt sagt mycket att göra, inte minst för Vetenskapsrådet självt, om det nu vill spela en central roll i forskningspolitiken. Hans Bergströms kommentar i en replik till Thomas Östros (DN 26/9) träffar problemets kärna: "kanske någon annan kan reda ut mysteriet hur utbildningsministerns påståenden om väldiga forskningssatsningar är förenliga med forskarvärldens bild av en djupt skadlig snålhet vad gäller finansiering av nya viktiga områden".

Pengar är med andra ord ledordet i den forskningspolitiska debatten. Också andra har passat på att bombardera regeringen med krav på resursförstärkningar. Ledningarna för universitetslärarförbundet, SULF, och SFS, Sveriges förenade studentkårer, framförde krav på förstärkningar i storleksordningen 3 miljarder kronor för att återskapa de villkor för högre utbildning och forskning som rådde före budgetsaneringens och besparingsbetingens 1990-tal (DN 9/12). Också SUHF (Universitets- och högskoleförbundet) har specificerat krav på resursförstärkningar, denna gång till cirka 2 miljarder kronor.

Som resumén av debatten tydliggör, har medierna återigen blivit ett forum för forskningspolitisk debatt. Det är i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet, liksom i en del andra tidningar, som striderna förs. Någon dialog tycks inte finnas, utan argumenten framförs i offentligheten.. Under perioden med Carl Tham som ansvarig minister för forskningspolitiken hade regeringen ständigt tvingats på defensiven genom välorganiserade massupprop från forskare som på olika sätt drabbades av besparingar inom forskningsfinansieringen. Detta bidrog högst sannolikt till att Tham inte fick förnyat förtroende efter valet 1998. Annat skulle det bli efter detta val. Regeringen, och utbildnings- och forskningsminister Östros, trodde sig ha desarmerat den kritiska argumentationen,

inledningsvis genom att framhäva grundforskningens betydelse i en hel rad av debattartiklar, men också genom bildandet av det forskarstyrda och växande Vetenskapsrådet som central myndighet för forskningsfinansieringen.

Kritiken kommer alltså från forskare inom olika vetenskapsområden, speciellt gruppen av grundforskningsorienterade som ju särskilt apostroferats av ministern, men också från ledande personer inom forskningsfinansieringssystemet, som huvudsekreteraren Bremer. Bremer får härvidlag förstås som företrädare för grundforskningsinriktade naturvetare, en grupp som ser det finansiella fundamentet för sin verksamhet förtvina. Delvis har också ministern sig själv att skylla, eftersom han inte – åtminstone såvitt undertecknad kan förstå – försökt etablera några reguljära fora för kontinuerliga möten med aktiva forskare. Forskningsberedningen, för att ta ett exempel på en institution som byggts upp just för en sådan dialog, har inte direkt låtit höra av sig under året.

Partipolitiken smög sig också in i debatten om forskningens medel. I en passus i den av Stendahl med flera författade artikeln om biomedicinen vädrades förhoppningar om att ett regimskifte skulle kunna vända på kuttingen. Per Unckel hade nämligen i en intervju i Göteborgs universitets nyhetsblad aviserat förstärkningar för grundforskningen, och det, skrev Stendahl med flera, ”innebär således att en borgerlig regering möjligen skulle föra en forskningspolitik mer i linje med den Erlanderska visionen än den nuvarande”. Unckel själv tog naturligtvis upp handsken: [bland annat bl.a.](#) i Svenska Dagbladet (28/12), där han friskt förklarade att en borgerlig regering direkt skulle öka anslagen till universitet och Vetenskapsråd med en miljard årligen. Östros replikerade snabbt att det var socialdemokratin som grundforskningens garant i det politiska systemet: ”Under min tid som forskningsminister har politikens tydliga riktmärken varit stärkt forskarstyre samt ökade resurser för grundforskning och forskarutbildning. Därför har det nya Vetenskapsrådet fått lagfäst forskarstyre och en trettioprocentig ökning av resurserna för grundforskning. (...) Även under nästa mandatperiod kommer utbildning och forskning att prioriteras. Per Unckel säger nu att han vill göra satsningar på en miljard kronor. Jag är inte imponerad. (SvD 13/1 2002)” Det är alltså upplagt för forskningspolitisk strid inför valet.

Årets forskningspolitiska debatt har förvisso inte enbart handlat om pengar. De utmaningar den vetenskapliga dynamiken ställer samhället inför blir ett alltmer komplicerat och synligt forskningspolitiskt problem. Stamcells forskning är kanske i första hand inte ett forskningspolitiskt problem utan ett etiskt, men det gör det inte mindre märkligt att ingen egentlig debatt uppkom om denna forskning. Kristdemokraterna försökte i någon mån problematisera forskning som byggde på aborterade foster, genom en provballong uppskickad av riksdagsledamoten Per Landgren. Kristdemokraterna kom relativt snart att rätta in sig i ledet när man möttes av en kompakt tystnad från resten av det politiska systemet. Alf Svenssons helomvändning (DN 2/12) kodifierade den nya hållningen: Till dess forskningen kring adulta stamceller gjort ordentliga framsteg är forskning på embryon acceptabel. Enligt uppgift (DN 2/4) fanns det betänkligheter också hos de andra borgerliga partierna, men efterhand tystnaden kritiken. Det är alldeles uppenbart att stamcells forskningens legala och etiska ställning inte uppfattas som en politisk fråga, utan som ett ansvar som politiken kan delegera till det vetenskapliga systemet.

Återigen vändes då blickarna mot Vetenskapsrådet. Vetenskapsrådets etiska regler gav klartecken för att använda stamceller från embryon som inte längre kan användas för provrörsbefruktning. Rådet sade även att så kallad terapeutisk kloning (eller somatisk kärnöverföring) för att få tillgång till stamceller "kan vara etiskt försvarbart". Med dagens lagstiftning kan dock kärnöverföring för närvarande inte tillåtas, och Vetenskapsrådet föreslog i gengäld vissa lagändringar. Rådet konstaterade också att debatten om stamcellsregleringen måste hållas igång och lovade att man fortsatt skulle spela en central roll i denna debatt.

Biomedicinen i allmänhet, och stamcells forskning i synnerhet, har mer och mer kommit i fokus. I en rapport om svenskt högteknologiskt företagande i framtiden (Swedish Brain Power), beställd av Invest in Swedish Agency (ISA) i samarbete med [bland annat bl.a.](#) Vinnova, Stiftelsen för strategisk forskning (SSF) och KK-stiftelsen och utförd av Boston Consulting Group. Det behövs, konkluderade rapportförfattarna, en storsatsning på stamcells forskning med anknytning till det neurobiologiska området. Här fanns en betydande konkurrensfördel, framför allt genom den framgångsrika neurobiologiska forskningen i landet, men också den internationellt sett välutvecklade stamcells forskning i landet. Intressant nog fick denna rapport kritik bara någon månad senare. Som påpekas i den DN debattartikel den 24 december av Thomas Edlund m fl är Sverige egentligen svagt på stamcells forskning, och författarna

menade att en huvuduppgift för forskningspolitiken bör vara att göra breda och substantiella satsningar på molekylärbiologisk, utvecklingsbiologisk och biomedicinsk grundforskning, snarare än nischade och trendiga satsningar. I Bostonrapporten föreslogs i varje fall en storsatsning på i storleksordningen 100-200 miljoner kronor för inrättandet av två stamcellsforskningscentra. Vad som kommer ut ur rapporten återstår naturligtvis att se, men den har sannolikt lagt en grund för prioriteringen av stamcellsforskningen hos de olika forskningsfinansiärerna, och har också riktat uppmärksamheten mot stamcellsforskningen som strategiskt central för Sveriges vetenskapliga och industriella framtid. Rapporten knyter på det sättet an till Vetenskapsrådets etiska ställningstagande, eftersom den uttrycker ambitionen att inte missa stamcellsutveckling på samma sätt som Sverige en gång i tiden missade att följa med i arbetet med kartläggningen av arvsmassan.

2001 års forskningspolitik har med andra ord varit tämligen innehållsrikt. Kanske inte i första hand i form av stora politiska utspel eller förskjutningar åt det ena eller andra hållet. Debatten har däremot varit mer aktiv. Forskarna, eller åtminstone delar av dem, är inte alls nöjda med utfallet av den uttalat forskar- och grundforskningsvänliga politiken. Regeringen har haft svårt att hantera denna kritik, och har framför allt ägnat sig att lyfta fram tal och siffror som indikerar att allt är gott ställt med svensk forskning. Mot varandra står alltmer oförenliga bilder av den svenska forskningens tillstånd. Ett steg på vägen var den forskningspolitiska nyhetstidning som lanserades under året, med debut i början av januari 2002. *Dagens Forskning*, som ju tidningen heter, bör ha goda förutsättningar att bli en plattform för debatten om forskningens villkor. Men mer behövs naturligtvis. 1990-talets många forskningspolitiska experiment – forskningsstiftelser och Vetenskapsråd, tjänste- och styrreformer, kraftiga besparingar på fakultets- och forskningsrådsanslag, med mera – har tillsammans skapat helt nya villkor för den akademiska forskningen, villkor som vi idag mest känner till i anekdotisk form. Kanske är det dags för en ny, stor, universitets- och forskningsutredning?

Tack: Ulf Sandström för kommentarer, material och inspiration.

